

Володимир Цигилик, Володимир Касюхнич

Черняхівське поселення в селі Березець над Верещицею

Вирішення питання формування слов'янського етносу в значній мірі базується на відкритті та дослідженні пам'яток черняхівської культури. Тому вивчення кожної пам'ятки черняхівських племен, а особливо тих, що відносяться до пізнього етапу їхнього існування, має особливе значення. Однією з таких пам'яток є відкрите у 1981 році поселення черняхівської культури в селі Березець Городоцького району Львівської області. Воно досліджувалось у

цьому ж році Ранняслов'янською госпдогвірною археологічною експедицією Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (тоді Інститут суспільних наук АН УРСР). Поселення знаходиться на західній околиці села, за 400 м на захід від школи, в ур. За Рудкою. Урочище являє собою лагідний південний схил, що тягнеться зі сходу на захід між селами Березець та Тулиголови. По південному краю урочища пропливає потічок, що в межах села впадає до річки Верещиці, а південніше знаходяться відділені греблею сільські ставки. З півночі на південь урочище прорізається двома рівчакми, що вливаються до згаданого потічка. По північному краю урочища проходить польова дорога, що веде з Березця в Тулиголови. Поселення тягнеться вздовж схилу на довжину 0,7 км, шириною 100-150 м.

Археологічні роботи проводились в південно-східній частині пам'ятки. В процесі розкопок стверджено таке нашарування ґрунту: чорнозем доходить до глибини 0,45-0,50 м і змінюється бурим суглинком, який на глибині 0,7 м переходить в глину. Знахідки зустрічаються на глибині 0,3-0,5 м від сучасної поверхні і концентруються в основному поблизу та над заповненням споруд.

На дослідженій площі, що складала 520 м², крім двох поховань верхньодністрянської групи культури

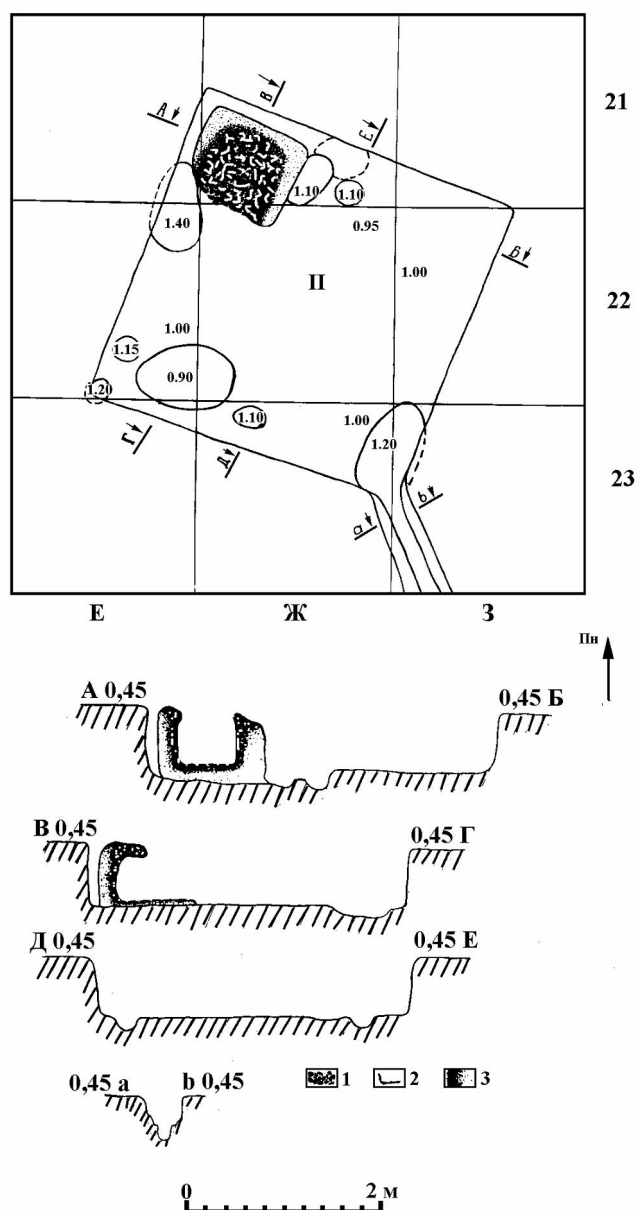

Рис. 1. План та переріз житла II з поселення Березець, ур. За рудкою
Fig. 1. Plan and profile of the dwelling from Berezec', Za Rudkoju

шнурової кераміки [Сухульк, Machnik, 1996], житлової споруди пшеворської культури [Цигилик, Осадча, 2000, 153-161] виявлено два житла. З них одне відноситься до заключного етапу існування черняхівської культури (рис. 1).

Житло 1 являло собою напівземлянку овальної в плані форми, витягнуту з північного заходу на південний схід. Її розміри 3,5 x 4,8 м. Вирізані в материк північна і західна стінки були прямовисними, а з півдня та південного сходу похилі (обсунуті). Заглиблена на 1,0 м від сучасної поверхні материкова долівка в південному напрямі дещо підвищувалась. Під східною стінкою знаходилось материкове підвищення довжиною 1,8 м при максимальній ширині в 0,35 м та висоті 0,32 м над рівнем долівки.

Материковий виступ залягав і під північно-західним краєм. Його довжина 1,5 м, ширина 0,30 м, висота 0,30 м від рівня долівки. Біля західного краю житла простежено ямку від стовпа. Її діаметр 0,30 м, глибина 0,85 м від сучасної поверхні.

Заповнення житла – чорна жирна земля з великою кількістю вугликів, шматочків обмазки, каміння. В заповненні виявлено уламки ліпної та гончарної кераміки при кількісній перевазі першої (70 %).

Ліпна кераміка виготовлена з глини з домішкою шамоту, поверхня нерівна, шершава коричнево-сірого, або темно-сірого кольору, випал слабкий. Вона представлена уламками опуклобоких (рис. 2, 2, 8), зі слабо випуклими бочками, невиділеними плічками та потовщеними, слабо розхиленими вінцями (рис. 2, 4, 6, 7, 9, 12) горщиків.

Привертає увагу уламок невеликого горщика коричнево-сірого кольору, що мав випуклі бочки, невиділені плічки та низькі, розхилені вінця діаметром 14 см. По вінцях горщик був прикрашений поперечними нігтьовими вдавленнями (рис. 2, 11). Такий спосіб орнаментування горщиків має свої традиції. Його використовувало населення зарубинецької культури у Верхньому Наддніпров'ї, Волині і Верхньому Наддністер'ї [Цигилик, Баран, 1971, с.34, рис.5, 1-5; Цигилик, 1975, с.85, рис.25].

Другою формою ліпної кераміки є лійчасті мисочки з заокругленим краєм невиділених вінця та денцем на високому піддоні (рис. 2, 15, 16, 20, 23, 25).

Ліпні горщики з житла I мають відповідні аналогії на черняхівських поселеннях Верхнього Наддністер'я та Західного Побужжя. За В.Д. Бараном, вони можуть бути віднесені до горщиків першого типу [Баран, 1981, с.85, 86; рис. XI–XIII]. Лійчасті кухлики виступають на всіх поселеннях Верхнього Наддністер'я і Західного Побужжя. І хоча ця форма ліпного посуду є дуже характерною для пам'яток перших століть н.е., зокрема, липицької культури [Цигилик, 1975, с.84-87], вона відома в зарубинецькій та знаходить продовження у черняхівській культурі [Баран, 1981, с.82- 83]. Наявність в житлі значно переважаючої кількості ліпної кераміки (70 %) заперечує твердження окремих дослідників про те, що співвідношення ліпної і гончарної кераміки є хронологічною ознакою, що ліпна переважає у ранньочерняхівських житлах [Сымонович, 1957, с.14-19], оскільки в житлі I знайдено частину бронзової фібули підв'язного типу, яка аж ніяк не вказує на ранній характер житла.

Гончарна кераміка в житлі засвідчена уламками горщиків і мисок. Вони виготовлені з глини без домішок, поверхня рівна, дещо шершава сірого або жовто-коричневого кольору. Горщики мали опуклобоку форму з розхиленими вінцями, денцем на кільцевій підставці. Миски відносяться до типу ребристих з потовщеними, легко розхиленими вінцями, денцями на кільцевій підставці. Їхні розміри різні: діаметр вінець 14-17 см, хоч трапляються екземпляри більших розмірів.

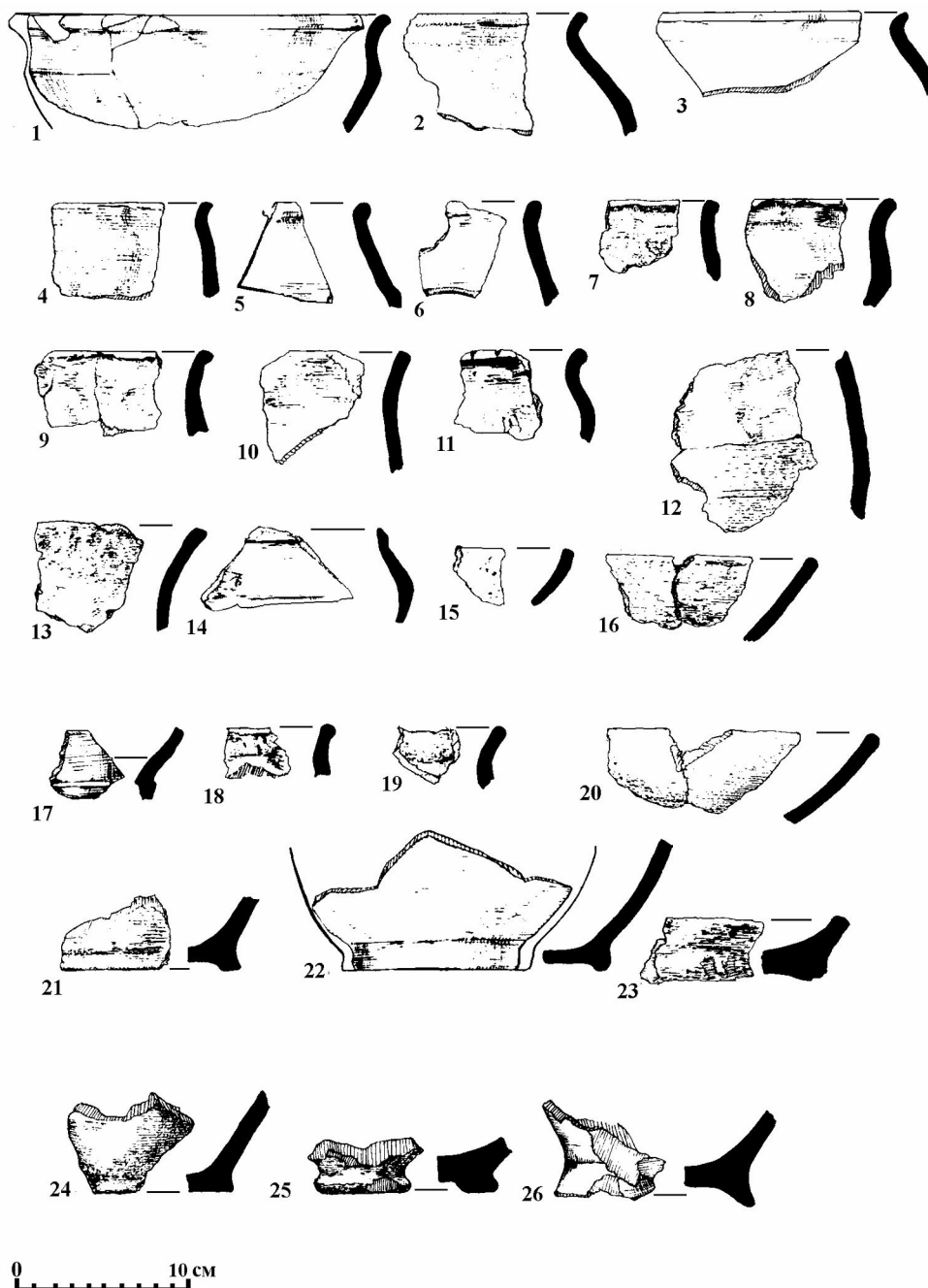

Рис. 2. Ліпна та гончарна кераміка з житла I поселення Березець, ур.За рудкою
Fig.2. Plastic and pottery ceramics from the dwelling I of Berezets settlement,
Za Rudkoju

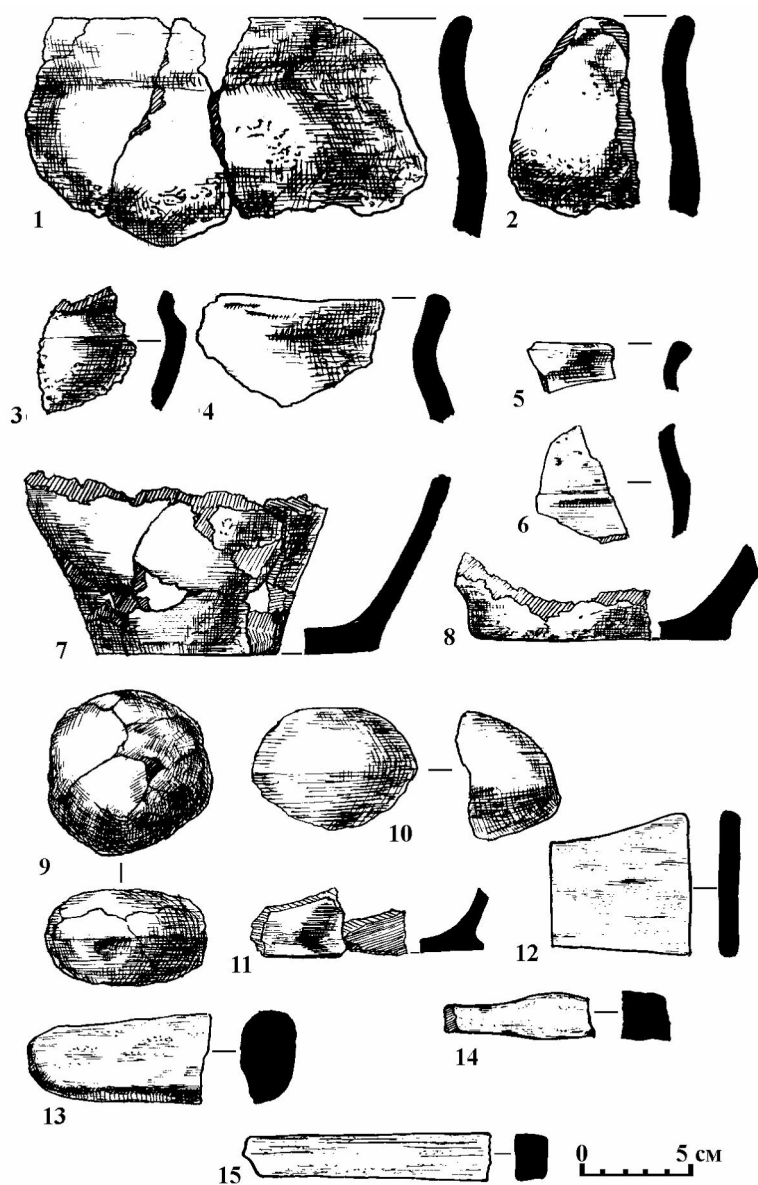

Рис. 3. Ліпна кераміка та окремі знахідки з житла II поселення Березець, ур.За рудкою

Fig. 3. Plastic ceramics and individual finds from the dwelling II of Berezets settlement, Za Rudkoju

На Верхньому Наддністер'ї миски з'являються наприкінці II - початку III ст. н.е., однак ця форма посуду є рідкісною. Масове поширення мисок є властиве для черняхівської культури [Баран, 1981, с. 85, 86, рис. XI-XIII].

З окремих знахідок, виявлених в заповненні житла, є бронзова голка з пружиною та нижньою тятивою, що походить з двочленної фібули підв'язного типу. Пружина складалась з 16-ти витків і разом з тятивою і голкою творили цілість (рис. 4, 3).

Судячи по збереженій частині фібули, її можна було б вважати приналежною до типу підв'язних. Сумарно вони датуються III-IV ст. н. е. [Амброз, 1966, с. 60].

На основі аналогій в кераміці та з врахуванням згаданої вище частини фібули житло може бути датованим III-IV ст. н.е.

Поруч з північним краєм житла I знаходилась господарська яма округлої в плані форми діаметром 1,1 м. Вирізані в материку стінки донизу трохи звужувались і переходили в рівне дно, заглиблене на 0,9 м від сучасної поверхні. В заповненні знайдено фрагменти ліпної та гончарної кераміки черняхівського типу, подібні до виявлених в житлі.

Житло II – напівземлянка квадратної в плані форми розміром 3,3 x 3,3 м, орієнтована стінками по лінії північний схід – південний захід. Вирізані в материку прямовисні стінки переходили в рівну, материкову з виразним прошарком наносної землі долівку, заглиблену на 1,0 м від сучасної поверхні (фото 9). В західній частині долівка була покрита шаром вугликів, шматочками глиняної обмазки. Скупчення вугликів спостерігалось в північно-західному кутку.

Під північною та південною стінками посередині їх довжини знаходились ямки від стовпів, що служили опорою для центральної несучої балки, до якої кріпились крокви двосхилого даху. Діаметр ямок 0,2-0,3 м, глибина 0,15 м від рівня долівки.

Ямки від стовпів, що знаходились за 0,3 м одна від одної, простежено в південно-західному куті житла.

Привертає особливу увагу ямка більших розмірів, що знаходилась у південно-східному куті житла. Вона мала овальну форму розміром 0,6 x 0,9 м та глибину 0,20 м від рівня долівки. Від цієї ямки в південно-східному, а потім різко в південному напрямі відходила канавка, яка впадала до потоку, що протікає по південному краю поселення. Канавка викопана нижче рівня долівки і служила для відведення води з житла. В перерізі канавка мала фігурну форму: її ширина у верхній частині 30 см, а в нижній 10 см.

В північно-західному кутку житла знаходилась піч, вирізана в материковому глиняному останці чотирикутної форми розміром 1,15 x 1,20 м та добудована з глини (фото 9). При дослідженні спочатку було виявлено завал печини, між шматками якої знаходились невеликі, випалені до червоного кольору глиняні вальки – “хлібці”, а біля завалу – уламки ліпного товстостінного горщика (рис. 3, 4). Після розчистки завалу виявлено піч. Між піччю і краєм житла знаходився простір, заповнений чорною землею, перемішаною з великою кількістю вугликів, кусочками обмазки.

Стінки печі вертикальні з незначним їх звуженням при переході в купол. Висота стінок 0,52 м від черені. В конструкцію купола входили глиняні “хлібці” – вальки. Вони виявлені в частково збереженому куполі та в завалі на черені печі. Сама черень мала близьку до чотирикутної форму розміром 0,6 x 0,8 м, челюсті були з південної сторони (рис.1).

На черені виявлено уламок ліпного горщика. Його поверхня нерівна, горбкувата, але з слідами деякого згладжування. Горщик мав слабо випуклі бочки з переломом вище половини висоти, невиділені плічки та слабо розхилені вінця діаметром 12 см (рис. 3, 1). Подібні за формою ліпні горщики виступають на черняхівських поселеннях Верхнього Наддністер'я та Західного Побужжя, такі ж форми є характерними для ранньослов'янських пам'яток названого регіону [Баран, 1965, с.364, рис.41; 1972, с.38, рис. 13, с.42, рис.15, 1-3, с.44, рис. 17].

В заповненні виявлено також уламки ліпної і гончарної кераміки, тваринні кістки, кам'яні бруски, бронзову фібулу, яка була втоптана в наносний шар долівки житла (рис. 3, 1-15).

Три знайдені в житлі бруски були виготовлені з пісковика (рис. 3, 12, 14, 15), а четвертий являв собою гальку видовженої форми з однією спрацьованою стороною (рис. 3, 13).

Знайдена в наносному шарі долівки житла фібула належить до типу сильнопрофільованих з підв'язним приймачем. Вона мала шестигранну в перерізі сильно зігнуту дужку, яка переходила в пластинчасту, трохи звужену до кінця та орнаментовану по краях зазубринками ніжку. Остання закінчувалась пластинкою, що була скручена в жолобок та підігнута назустріч

голці, тонким кінцем обв'язувала довкола дужку в місці її переходу в ніжку, утворюючи приймач. Кінець дужки розклепаний, з наскрізним отвором для стержня пружини. Довжина фібули 5 см (рис. 4, 2).

Фібули підв'язного типу з дужкою, виготовленою з вузького шестигранного стержня, згідно періодизації А.К. Амброва, відносяться до другого варіанту і датуються IV ст. н.е.

Однак, ніжка нашої фібули пластинчаста, пластинчастий також і приймач. А.К. Амброз відносить пластинчасті фібули до третього варіанту підв'язних фібул і датує їх IV ст. н.е., відзначаючи, що вони трапляються і на початку V ст. н.е. [Амброз, 1966, с.64].

Оскільки подана нами фібула поєднує ознаки як другого, так і третього варіантів фібул, а

також виступає в житлі разом з ліпною керамікою, що є характерною для ранньослов'янських пам'яток, її можна датувати IV – початком V ст. н.е.

Слід відзначити, що серед черняхівських ліпних форм посуду, які існували разом з гончарним, простежується типологічна подібність, або майже аналогічність форм з ранньосередньовічною слов'янською керамікою V–VII ст. н.е.

Отже, описане нами житло II з поселенням в Березці як за формою, так і за знахідками з заповнення вирізняється від житла I, як і основної маси жител з черняхівських поселень. Напівземлянкові житла підквадратної форми з піччю-кам'янкою, або з глиняною піччю відомі на поселеннях черняхівської культури Верхнього і Середнього Наддністер'я (Черепин, Сокіл, Терлиці, Бакота, Бернашівка, Устя) [Винокур, 1983, с.112-117], Західного Побужжя (Ріпнів II, Неслухів) [Баран, 1981, с.146,166; Цигилик, 1996, с.283-289; 1997, с.104-110], на Пруті в Кодині [Русанова, 1976] та в інших місцях. В таких житлах виступає ліпний посуд, зокрема, опуклободі горщики, що є близькими до посуду празького типу. Разом з ним в житлах є і гончарна кераміка. Взяти для прикладу Черепинське поселення. Відкриті на ньому житла 8 і 12 були підквадратної форми з печами, а керамічний комплекс складався з ліпного та гончарного посуду. Серед ліпної кераміки є горщики ранньослов'янського типу. На думку В.Д. Барана вони засвідчують форму горщика, яка стоїть між ліпним посудом черняхівської культури та празького типу. Датуються житла в межах IV–V ст. н.е. [Баран, 1981, с.136]. Така ж ситуація і на дослідженому автором житлі в Рудниках на Верхньому Дністрі.

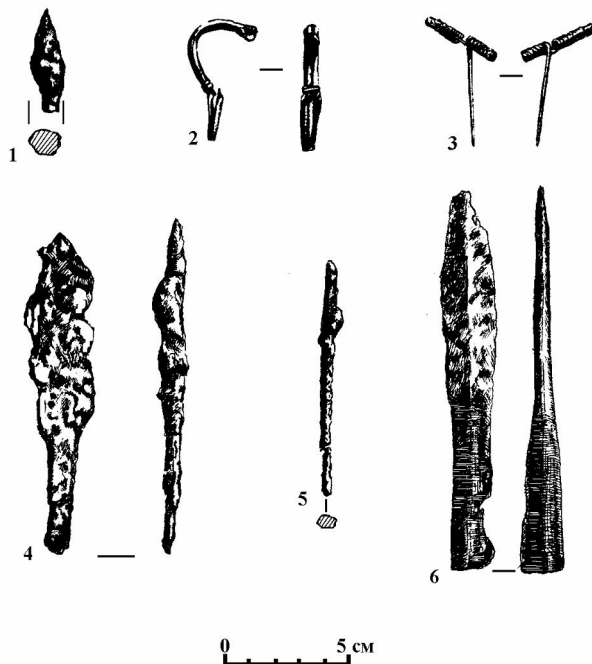

Рис. 4. Окремі знахідки з житла II поселення Березець ур. За рудкою

Fig.4. Individual finds from the dwelling II of Berezet settlement, Za Rudkoju

лиці, Бакота, Бернашівка, Устя) [Винокур, 1983, с.112-117], Західного Побужжя (Ріпнів II, Неслухів) [Баран, 1981, с.146,166; Цигилик, 1996, с.283-289; 1997, с.104-110], на Пруті в Кодині [Русанова, 1976] та в інших місцях. В таких житлах виступає ліпний посуд, зокрема, опуклободі горщики, що є близькими до посуду празького типу. Разом з ним в житлах є і гончарна кераміка. Взяти для прикладу Черепинське поселення. Відкриті на ньому житла 8 і 12 були підквадратної форми з печами, а керамічний комплекс складався з ліпного та гончарного посуду. Серед ліпної кераміки є горщики ранньослов'янського типу. На думку В.Д. Барана вони засвідчують форму горщика, яка стоїть між ліпним посудом черняхівської культури та празького типу. Датуються житла в межах IV–V ст. н.е. [Баран, 1981, с.136]. Така ж ситуація і на дослідженому автором житлі в Рудниках на Верхньому Дністрі.

Особливо серед пам'яток такого типу виділяється поселення біля села Теремці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької області. Тут відкрито 25 жител підквадратної форми, в яких керамічний комплекс складається з ліпного і гончарного посуду. На основі фібул житла датовані кінцем IV – початком V ст. н.е. [Баран, Козак, 1991, с.70].

Отже, житло II з поселення в Березці відноситься до групи пам'яток з матеріалами кінця IV – поч. V ст. н.е., які представляють кінцевий етап існування черняхівської культури, точніше перехідний етап від черняхівської до ранньослов'янських пам'яток.

Таким чином, час існування поселення в Березці припадає на розвинутий та заключний етапи розвитку черняхівської культури, тобто, на III - поч. V ст. н.е. Дальші дослідження поселення внесуть нові аргументи для розв'язання проблем слов'янського етногенезу.

ЛІТЕРАТУРА

Амброз А.К.

1966 Фибулы юга Европейской части СССР // САИ, Д1-30. – Москва. – 313 с.

Баран В.Д.

1965 Раннеславянские памятники на Западном Буге // СА. – XIII-2. – с.319-376.

1972 Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – Київ: Наукова думка. – 241 с

1981 Черняхівська культура. – Київ. – 263 с

Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпиловський Р.В.

1991 Походження слов'ян. – Київ. – 139 с.

Винокур И.С.

1983 Черняховские племена на Днестре и Дунае // Славяне на Днестре и Дунае. – Київ. – С.112-117.

Русанова И.П.

1976 Славянские древности VI–VII вв.: культура пражского типа // АН СССР. ИА. – Москва: Наука.

Сымонович Э.А.

1957 Лепная посуда памятников черняховской культуры Нижнего Днепра // КСИИМК. – Вып.68. – С.14-19.

Цигилик В.М.

1975 Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери. – Київ. – 175 с.

1996 Нові дослідження поселення в Неслухові // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. – Tom XVII. – Rzeszów. – S.283-289.

1997 Нові пізньочерняхівські житла на Львівщині // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. – Київ-Львів, "РАС". – С.104-110.

Цигилик В.М., Баран В.Д.

1971 Дослідження поселення першого тисячоліття н.е. у верхів'ях Золотої Липи // Середні віки на Україні. – Київ. – с. 65-75.

Цигилик В., Осадча О.

2000 Нове поселення пшеворської культури на р.Верещиці. //Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник). – Кам'янець-Подільський. – С.153-161.

Сухулік W., Machnik J.

1996 Groby kultury ceramiki sznurowej na Wereszycy // Księga jubileuszowa, poświęcona Markowi Giedłowi. – Kraków. – с.149-161.

Volodymyr Cygulyk, Volodymyr Kasukhnych **The Cherniakhivska culture's settlement in Berezets on Vereshchytsia River**

In the article the results of archeological research of cherniakhivska culture from poly-level site near Berezets village on Vereshchytsia River's tributary are presented. The author focuses on II habitation that belongs to the transitional type between cerniakhivska and early-Slavic cultures.